

СУЧАСНИЙ СТАН ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКОГО ПІДПРИЄМНИЦТВА В УМОВАХ РИНКУ

Постановка проблеми. Сучасний стан світового економічного розвитку характеризується посиленням прагнення держав до забезпечення сталого, збалансованого і взаємозумовленого функціонування усіх сфер життєдіяльності національних спільнот.

Забезпечення сталого розвитку агропродовольчої діяльності через її порівняно більшу вразливість пов'язане з певними труднощами навіть для країн, що досягли високих рівнів розвитку. Агропродовольча сфера України, послаблена роками кризи, потребує для свого відновлення значної кількості ресурсів і зусиль, які мають застосовуватися на всіх рівнях, оскільки формуючи підґрунтя продовольчої безпеки країни, вона є однією з провідних ланок національної безпеки держави.

Політика держави в аграрній сфері протягом 2000-2010 рр. не сприяла нарощуванню темпів її ринкового реформування, а навпаки, тривалий час консервувала їх відставання, порівняно з іншими галузями народногосподарського комплексу, у тому числі, харчовою промисловістю.

Аналіз останніх досліджень. З 1990 р. держава ввійшла в затяжну "громадянську війну" за переділ власності, у тому числі і в аграрній сфері. Метою аграрної реформи 2000-х років стало "захоплення" прав власності на існуючі та потенційні фінансові потоки. Законодавче забезпечення процесу реформування не передбачало прямої передачі з державної (або колективної) форми власності у приватну. Формувалося деяке абстрактне середовище, що мало на меті створити видимість роздержавлення основних економічних процесів у галузі. Але, на жаль, це була лише фікція: деколективізація йшла насильницьким шляхом і тому тривалий час не мала логічного завершення.

Таким чином, передбачалося на перших етапах формування сурогатних власників в аграрній сфері: власники без відповідальності за власність (тіньові власники) та власники без права розпоряджатися нею (сільські власники).

Виклад основного матеріалу. Реформування колективних сільськогосподарських підприємств і створення на їх базі агроформувань з приватною формою власності на землю та майно, передбачене Указом Президента України "Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки", було майже завершено у 2000 р. Внаслідок цих заходів не сталося значного подрібнення земельно-майнових комплексів, що дало певні позитивні зрушення у подальшому розвитку аграрної сфери.

Відзначимо той чинник, що при створенні у процесі реорганізації КСП приватних підприємств управління власністю на землю та майно передано в основному колишнім керівникам господарств. Понад 75 % приватних формувань очолили колишні голови колгоспів, а решту - фахівці-аграрії та фермери. Майже дві третини нових господарств стали правонаступниками попередніх підприємств.

Одним із соціально-економічних результатів реформування аграрних відносин є розширення (поява нових укладів) та поглиблення (наповнення їх новим соціально-економічним змістом) процесів розвитку різноукладності. Формування системи підприємств з різними організаційно-правовими формами сприяло підвищенню конкуренції на товарно-сировинному агропродовольчому ринку.

Зростання кількості сільськогосподарських підприємств в період формування нових майнових відносин забезпечувалося в основному за рахунок невеликих господарств.

Найбільш поширеними в Україні є господарства, розмір сільськогосподарських угідь яких становить 20,1-50 га, тобто переважно фермерські господарства. Дані по Запорізькій області також підтверджують цей висновок, так 44,3 %, а це 1309 підприємств мають площу угідь до 50 га. Взагалі підприємств Запорізької області, які мають більше 1000 га землі 370, що складає 12,5 відсотків від всієї кількості сільгоспідприємств.

Таблиця 1

Розподіл діючих сільськогосподарських підприємств за розміром сільськогосподарських угідь у 2012 році по Запорізькій області

	Кількість підприємств	Відсотків до загальної кількості	Площа сільськогосподарських угідь, тис. га	Відсотків до загальної площі сільськогосподарських угідь підприємств
Підприємства, що мали сільськогосподарські угіддя	2957	100,0	1422,2	100,0
площею, га				
до 50	1309	44,3	37,8	2,7
51–100	352	11,9	25,9	1,8
101–500	552	18,7	136,6	9,6

501–1000	169	5,7	124,4	8,7
1001–1500	92	3,1	113,8	8,0
1501–2000	69	2,3	119,0	8,4
2001–2500	50	1,7	112,1	7,9
2501–3000	43	1,5	117,0	8,2
3001–4000	44	1,5	153,2	10,8
4001–5000	24	0,8	107,5	7,6
5001–8000	33	1,1	204,9	14,4
8001–10000	7	0,2	63,0	4,4
більше 10000 га	8	0,3	107,0	7,5
Підприємства, що не мали сільськогосподарські угіддя	205	6,9	–	–

Реорганізація АПК України здійснювалася у декількох напрямках. Перетворення в аграрному секторі економіки, включаючи земельну реформу, роздержавлення й реорганізацію радгоспів і колгоспів, галузей і підприємств, які постачають ресурси сільському господарству, а також суб'єктів переробної індустрії, правомірно виділити як головний напрям проведених реформ. Їх основу становлять перетворення відносин із приводу земельних ресурсів - приватне землеволодіння, надане в країні усім формам власності й організації виробництва.

Як свідчать дані, протягом 2000-2012 рр. радикально трансформувалася соціальна структура землекористувачів. Питома вага державного сектора в загальній структурі скоротилася з 25,6 % до 5,6 %, а частка приватних форм землекористування як колективних, так і індивідуально-сімейних, зросла з 76,0 % до 96,0. У процесі реформування АПК на 1.01.2013 р. було роздержавлено понад 90 % підприємств харчової і переробної промисловості та підприємств системи агросервісу.

По Запорізькій області в 2012 р. кількість державних підприємств склала 24, що складає в цілому 0,8 % до загальної кількості підприємств, найбільшу частину підприємств складають фермерські господарства – 2088, або 70,6 %.

Інтенсивне використання орних земель забезпечує позитивне зростання в сільгоспвиробництві. У 2012 році майже 85 % ріллі було зайнято під посівами сільськогосподарських культур. Але якщо з 1995 до 2000 року посівні площі країни залишалися порівняно стабільними (суттєвого зменшення не було з початку 80-х років), то для 2000-х характерним є певне скорочення посівів. Так, у звітному 2012 році вся посівна площа становила 27,5 млн. га, що було на 4,9 млн. га менше, ніж у базовому (2000) році, при цьому виявлялась тенденція до скорочення. Інформаційно-аналітична інформація за 2012 р. показує, що ця тенденція продовжує зберігатися й зараз. Стосовно Запорізької області, їй також це притаманно, в 1990 році посівна площа складала 1734 тис. га, в 2012 році – 1589,8 тис. га.

Площі під кормовими культурами за 2000-2012 рр. зазнали найбільшого скорочення (на 51,2 %). На 8,6 % збільшились посіви технічних культур. Проте внутрішні структурні зміни площ культур цієї групи не є цілком однозначними. Регресивні процеси

поєднуються з висхідними при перевазі останніх. Тут спостерігається стійке нарощування посівів соняшнику (на 73,2 %) при одночасному зменшенні посівів цукрових буряків (на 44,2 %). Але особливо значним є скорочення посівних площ льону-довгунцю: у звітному році вони становили лише 16,9 % значення базового року і його регресивна тенденція є стійкою. При деяких відхиленнях в окремі роки в цілому відбувається розширення посівів зернових культур, картоплі, овочів відкритого ґрунту. Міжгрупові та внутрішньогрупові структурні зміни свідчать про здійснюваний пошук найбільш прийняттого поєднання сільськогосподарських культур в умовах становлення вітчизняного агропродовольчого ринку. А загальне безкомпенсаційне скорочення посівів вказує на домінування в цілому руйнівних процесів щодо цієї бази аграрного виробництва.

Стрімка регресивна тенденція стосовно площі групи кормових культур свідчить, що при формуванні ринкових відносин особливо несприятливі умови складаються для галузі, яка має відносно низьку товарність продукції та використовується переважно для внутрішньогосподарських потреб, її найбільш уразливі місця показують внутрішньогрупові зрушення. Важливо враховувати той факт, що руйнування кормовиробництва підриває базу функціонування тваринництва. Адже природні кормові угіддя займають низьку питому вагу в структурі сільськогосподарських угідь країни, і основою кормової бази є польове кормовиробництво. Воно не зменшилось ще більше тільки за умови, що при розрахунках за сільськогосподарськими паями – застосовують один з видів оплати – кормові культури.

Стан аграрного виробництва значною мірою визначається рівнем розвитку його матеріально-технічної бази. Будучи матеріальною основою сільського господарства, засоби виробництва і предмети праці є також важливою умовою його розвитку, тому що саме вони визначають можливості використання досягнень науково-технічного прогресу й переходу до нового, сільськогосподарського виробництва вищої якості, що відповідатиме сучасним вимогам.

У структурі основних виробничих фондів сільськогосподарського призначення 65-75 % становили будівлі та споруди, відображаючи до певної міри надмірність пасивної частини над активною, тоді як частка робочої та продуктивної худоби в останні роки дорівнює лише 1-2 %, багаторічних насаджень - 1,5-2,2 %.

Визначаючи соціально-економічну форму функціонування цієї частини продуктивних сил, можна зробити висновок, що за багато років у вітчизняному сільському господарстві був накопичений досить потужний виробничий потенціал. Особливо це стосується великих агротоваровиробників, якими були колективні господарства. Разом із міжгосподарськими підприємствами їх частка в основних виробничих фондах становила майже 80 %.

Однак лише натуральні показники дають змогу оцінити рівень забезпеченості засобами виробництва та їх реальну динаміку. Наявний парк тракторів, зернозбиральних комбайнів та вантажних автомобілів сільськогосподарських підприємств показує, що в аграрній сфері все ще зберігається значний арсенал техніки. Разом з тим аналіз динаміки технічної оснащеності сільського господарства показує, що розвиток цієї складової матеріально-технічної бази в цілому та по окремих її частинах має негативні тенденції.

З 2000 року спостерігається стійка тенденція до скорочення парку тракторів та зернозбиральної техніки. Процес деіндустріалізації галузі триває і нині, у десятки і сотні разів зменшується виробництво в Україні тракторів, комбайнів та інших сільськогосподарських машин.

Дані Запорізької області в цілому підтверджують загальні тенденції, так кількість тракторів в 1990 році становила 23064, а в 2012 році маємо 7321, що в середньому дає 2 - 2,5 трактора на підприємство. Кількість зернозбиральних комбайнів також зменшилась з

4838 в 1990 р. до 1755 в 2012 році. Кількість кукурудзозбиральних комбайнів зменшується більшими темпами порівнюючи з зернозбиральними, так кількість кукурудзозбиральних комбайнів зменшилась майже в 7 раз, з 743 до 104, а зернозбиральних приблизно в 2,8 рази.

Відновлення матеріально-технічної бази АПК має об'єктивні передумови стати однією з найбільш пріоритетних форм його державного фінансування. За період проведення економічних реформ технічна оснащеність підприємств значно погіршилася. Аналіз оснащеності основними засобами підприємств АПК свідчить що для його розвитку на сьогодні практично відсутні об'єктивні постулати: насиченість ринку сучасної техніки й устаткування за прийнятними цінами, платоспроможного попиту споживачів матеріально-технічних ресурсів і агросервісних послуг: конкуренція серед виробників і постачальників цих товарів.

В умовах ринку, що формується, агропромислові виробники повинні мати реальну можливість вибору технічних засобів. Незважаючи на значні фінансові проблеми і високі ціни, багато регіонів України закуповують техніку й устаткування за кордоном, тому що тільки при високопродуктивних технічних засобах існує можливість перейти на принципово нові технології і підвищити конкурентоспроможність виробництва. Необхідна принципово нова технічна політика, що, можливо, вимагатиме залучення іноземного капіталу за допомогою, наприклад, створення спільних виробництв із наданням відповідних гарантій іноземним партнерам по агробізнесу.

Такий самий небезпечний характер мають і процеси, що відбуваються у тваринницькій галузі. Різке скорочення поголів'я худоби вказує на повне панування руйнації в галузі тваринництва. Вона охоплює всі базові галузі: скотарство, свинарство, вівчарство. У 2012 році поголів'я великої рогатої худоби та свиней зменшилось більше ніж на половину, а овець залишилося лише чверть від кількості поголів'я в 2000 р. Слід відзначити, що, на відміну від приватного сектора, суспільний сектор зазнав більш значних втрат.

Розвиток тваринництва особистих підсобних господарств формально характеризується певним прогресом: кількість поголів'я корів зросло на 51,6 %, а свиней та овець і кіз на - 8,5 % та 29,5 % відповідно.

Регресивна тенденція розвитку тваринництва суспільного сектора зростає і не може бути компенсована збільшенням приватного сектора. І ця динаміка має місце тоді, коли споживання людиною м'яса та молока в нашій країні є значно меншим, ніж це передбачено науково обґрунтованими нормами харчування, а продуктивне тваринництво, будучи головним постачальником цінної сировини для харчової та переробної промисловості, є базою розвитку вітчизняної промисловості. Крім цього, поставляючи органічні добрива рослинництву, галузь визначає рівень результативності використання землі в сільському господарстві. Вона ж забезпечує рівномірне надходження фінансових коштів до агросфери.

Регрес тваринництва і, відповідно, руйнація харчової та економічної основи суспільства свідчать про значний вплив на галузь негативних факторів, тобто сучасні умови функціонування галузі призводять до скорочення і цих базових елементів сільськогосподарського виробництва, хоча і спостерігається незначне збільшення поголів'я в тих підгалузях, де можлива швидка репродукція: свинарство, кролівництво та птахівництво - за останні два роки спостерігається стале зростання поголів'я на 15-20 %.

Найбільш значні зрушення відбулися в господарствах населення. За досліджуваній період їх частка в загальному обсязі виробництва зросла на 32,3 %. Особливо велика частка господарств населення у виробництві картоплі - 98,6 %, овочів - 85,9 %, плодів і ягід - 85,5 %: продуктів тваринництва: м'яса - 72,9 %, молока - 75,5 % і меду - 95,7 %.

Аналіз показує, що між цими категоріями господарств формується галузевий поділ праці. Причому на виробництві трудомісткої продукції спеціалізуються господарства населення.

Характерним для цього процесу є та обставина, що темпи зростання частки господарств населення у виробництві сільськогосподарської продукції неперівнянні з темпами збільшення їх питомої ваги в структурі землекористування. Отже, розширення економічного потенціалу господарств населення відбувається переважно не за рахунок земельного компоненту, а за рахунок розширення самоексплуатації їх власників - родин і інших факторів, найбільш істотний з яких, зафіксований офіційною статистикою, прихований перерозподіл ресурсів і продукції колективних підприємств на користь господарств населення.

Висновки. Слід зазначити: збільшення виробництва в особистих господарствах населення було б ще більш значним, якби не виник ряд обмежень. По-перше, кількість сільських родин і резерви інтенсифікації їх праці в умовах слабкої технічної оснащеності господарств виявилися практично вичерпаними. По-друге, кожне домогосподарство справляється із завданнями, що стоять перед ними, зазвичай поодиночі чи з елементарною сусідською (родинною) допомогою. Постачальницькі, збутові, агротехсервісні, кредитні й інші кооперативи власників домогосподарств населення не функціонують і не розвиваються, а зв'язки із заготівельними організаціями і Споживчим союзом виявилися порушеними. По-третє, дотепер залишається дуже розпливчастий правовий статус господарств населення, цілком відсутня їх цільова підтримка з боку держави. З боку колективних сільськогосподарських підприємств, що зазнають величезних економічних труднощів, також зменшується допомога.

Господарства населення Запорізької області також виробляють більшість яловичини і телятини, молока області. По м'ясу птиці виробництво сільськогосподарських підприємств області та приватних господарств приблизно рівні.

Дуже суперечливі тенденції відзначені у функціонуванні й розвитку селянських (фермерських) господарств. У цілому по Україні кількість фермерів з кожним роком збільшується, зростає й загальна площа фермерського землекористування. У цій категорії господарств переважно розвиваються підгалузі рослинництва - худобу, як правило, їх власники утримують для особистого споживання. Лише незначна частина господарств має товарні ферми. У зв'язку з обмеженою матеріально-технічною базою і дефіцитом фінансових ресурсів фермерські господарства ведуть, як правило, екстенсивне землеробство.

Анотація

В статті аналізується сучасний стан економічного розвитку сільськогосподарського підприємництва в умовах ринку. На статистичних матеріалах діяльності Запорізької області показано тенденції функціонування та розвитку сільгоспвиробництва.

Ключові слова: сільгоспвиробництво, підприємництво, тенденції розвитку.

Аннотация

В статье анализируется современное состояние экономического развития сельскохозяйственного предпринимательства в условиях рынка. На статистических материалах деятельности Запорожской области показаны тенденции функционирования и развития сельхозпроизводства.

Ключевые слова: сельхозпроизводство, предпринимательство, тенденции развития.

Summary

In the article modern economic development of agricultural enterprise status is analysed in the conditions of market. On statistical materials of activity of the Zaporozhia area the tendencies of functioning and development of agricultural production are rotined.

Keywords: agricultural production, entrepreneurship, development trends.

Список використаної літератури:

1. «Статистичний щорічник Запорізької області за 2012 рік». Головне управління статистики у Запорізькій області. Запоріжжя. 2013.
2. Запорізька область в цифрах 2013. Короткий статистичний збірник. Головне управління статистики у Запорізькій області. Запоріжжя. 2013.